

UNIVERSITATEA *OVIDIUS* DIN CONSTANȚA  
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ  
ȘCOALA DOCTORALĂ

**TEZĂ DE DOCTORAT**  
**Rezumat**

Coordonator științific  
**Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură**

Doctorand  
**Pr. Mărăcineanu Ion**

CONSTANȚA  
2012

UNIVERSITATEA *OVIDIUS* DIN CONSTANȚA  
FACULTATEA DE TEOLOGIE  
ȘCOALA DOCTORALĂ

**ARHIEPISCOPIA TOMISULUI ȘI  
ARHIEPISCOPIA JUSTINIANA PRIMA.  
Studiu juridico-canonic**

Coordonator științific

**Prof. univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură**

Doctorand

**Pr. Măcăcineanu Ion**

CONSTANȚA

2012

## CUPRINS

### INTRODUCERE

### PARTEA I. UNITĂȚILE ADMINISTRATIV-TERITORIALE DIN PRIMELE ȘASE SECOLE

#### CAP. I. ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎN SECOLELE I – VI

A. Imperiul Roman până în epoca împăratului Constantin cel Mare

B. Organizarea Imperiul Romano-bizantin în secolele IV –VI

#### CAP. II. ORGANIZAREA EPARHIALĂ

A. Organizarea Bisericii preniceene

B. Unitățile administrative bisericești: episcopia, mitropolia, arhiepiscopia, exarhatul, și patriarhia

#### CAP. III. AUTOCEFALIA ȘI BAZELE EI CANONICE

A. Sinodalitate și Primat

B. Autocefalia și bazele ei canonice

### PARTEA A II-A. ARHIEPISCOPIA TOMISULUI

#### CAP. I. ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A SCYTHIEI MINOR

A. *Scythia Minor* înainte de reforma administrativă a lui Diocleț ian

B. Provincia romană *Scythia Minor*

#### CAP. II. MITROPOLIA TOMISULUI

A. Creștinismul în *Scythia Minor*

B. Mitropolia Tomisului și bazele ei canonice

C. Jurisdicția Tomisului

#### CAP. III. ARHIEPISCOPIA TOMISULUI

A. Arhiepiscopia Tomisului

B. Ierarhi ai scaunului Tomisului

### PARTEA A III-A. ARHIEPISCOPIA JUSTINIANA PRIMA

#### CAP. I. ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A *ILLYRICUM*-ULUI ÎN SECOLELE I - VI

A. Prefectura *Illyricum*-ului

B. Dieceza Dacia

C. Justiniana Prima, reședință a prefecturii *Illyricum*

## CAP. II. ORGANIZAREA JURIDICO-CANONICĂ A BISERICII ÎN TIMPUL ÎMPĂRATULUI JUSTINIAN (527-565)

- A. Imperiul și Biserica în timpul lui Justinian
- B. Legislația lui Justinian privind organizarea Bisericii
- C. Novellele XI și CXXXI ale împăratului Justinian și importanța lor pentru organizarea ecleziastică

## CAP. III. ORGANIZAREA JURIDICO-CANONICĂ A ARHIEPISCOPIEI JUSTINIANA PRIMA

- A. *Ilyricum*-ul între Roma și Constantinopol
- B. Autocefalia Justinianeii Prima
- C. Jurisdicția canonică și ierarhi ai Arhiepiscopiei
- D. Cetățile din Nordul Dunării și relațiile lor cu Justiniana Prima

## **PARTEA A IV-A. ARHIEPISCOPIA TOMISULUI ȘI ARHIEPISCOPIA JUSTINIANA PRIMA. O EVALUARE A ORGANIZĂRII LOR JURIDICO-CANONICE**

- A. Jurisdicția lor canonică
- B. Forme de organizare și conducere a celor două Biserici locale
- C. Similitudini și particularități ale celor două vechi instituții europene

## **CONCLUZII**

## **BIBLIOGRAFIE**

## **ANEXE**

În zilele noastre, istoria instituțiilor europene a devenit un obiect de studiu atât în cadrul Facultăților de Istorie, cât și de Drept, ale unor prestigioase instituții de învățământ superior din Europa. Cele două instituții, Arhiepiscopia Tomisului și Arhiepiscopia Justiniana Prima, care sunt unele dintre cele mai vechi instituții, merită de altfel să fie mai bine cunoscute și prezentate nu numai prin prisma istoricilor, ci și a canoniștilor și juriștilor, cu atât mai mult cu cât acestea au apărut și au ființat în spațiul sud-est european în care autohtoni au fost o populație (în mare măsură tracică) romanizată care a dat naștere poporului român.

Firește, a vorbi despre Europa și uniunea ei fără o cunoaștere autentică și totală – istorică, juridică și canonică – a vechilor ei instituții înseamnă nu numai lipsa unui simț al datoriei față de înaintașii noștri, dar și o lacună mare în privința efortului depus pentru a afirma unitatea europeană nu numai pe plan politic și economic, ci și religios și cultural. Or, la această unitate spirituală, religioasă și culturală nu se poate ajunge decât atunci când vom reuși să rescriem și istoria acestor vechi instituții, cum a fost și Arhiepiscopia Tomisului și Arhiepiscopia Justiniana Prima, atât în lumina mărturiilor istorice cât și a temeiurilor lor legale și canonice de organizare și funcționare.

Iar prezenta teză de doctorat, intitulată *Arhiepiscopia Tomisului și Arhiepiscopia Justiniana Prima. Studiu juridico-canonic*, oferă cercetătorilor din domeniu tocmai posibilitatea cunoașterii organizării bisericești din spațiul de formare a poporului nostru de la începutul răspândirii creștinismului până la epoca împăratului Justinian cel Mare și a urmașilor dinastiei sale.

Înfățișarea organizării bisericești presupune cunoașterea principiilor canonice în temeiul cărora s-au format și au funcționat unitățile teritoriale bisericești, precum și a legilor imperiale care priveau Biserica, deoarece, la vremea respectivă, Biserica și Statul erau principalele instituții ale societății romano-bizantine. De aceea, izvoarele istorice și mărturiile arheologice privind structura organizatorică a Bisericii, inclusiv a organelor ei de conducere, trebuie coroborate atât cu legislația canonică, ecumenică, din primul mileniu<sup>1</sup>, cât și cu legislația romano-bizantină.

Până în prezent, exceptând unele studii ale unor canoniști, care au făcut referințe directe sau indirecte, dar succinte, la cele două Arhiepiscopii, nu avem încă studii sau lucrări, privind cele două Arhiepiscopii și statutul lor juridico-canonic, care să le prezinte

---

<sup>1</sup> A se vedea N. V. Dură, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du I<sup>er</sup> millénaire*, București, 1999.

într-o abordare integratoare, în lumina căreia să putem să le facem și o evaluare comparativă din punct de vedere instituțional, juridic și canonic.

Alcătuirea lucrării s-a bazat pe premisa că nu poate exista o cercetare a formelor de organizare bisericească fără studierea contextului istoric în care au evoluat și fără înțelegerea rânduinelor canonice și a legilor imperiale după care au funcționat acestea.

De aceea, pentru aprofundarea cunoașterii celor două Arhiepiscopii, demersul nostru științific a ținut seama de aceste cerințe și a pornit de la studiul organizării administrativ-teritoriale a imperiului, a legislației Imperiului Roman privitoare la organizarea Bisericii și a legislației canonice care privește formele de organizare bisericească, pe care le-am coroborat cu informațiile furnizate de izvoarele narative și de mărturiile arheologice și epigrafice. Tocmai în aceasta constă unicitatea și importanța lucrării noastre: alcătuirea unui studiu juridico-canonic care să se folosească și de izvoarele istorice.

Tomisul a fost primul Scaun episcopal de pe teritoriul țării noastre și, din timpul împăratului Constantin cel Mare, acesta a devenit centrul de răspândire al creștinismului nu numai în Dobrogea, ci și în sudul Moldovei și estul Munteniei.

Justiniana Prima (în apropierea actualului oraș Niș din Serbia), zidită de Justinian, al doilea cuceritor al limesului dunărean, a fost, pentru aproape un secol, centrul organizării bisericești din dieceza Dacia, precum și din fosta Dacie traiană (cel puțin partea sudică), de unde și necesitatea cunoașterii genezei ei și a relațiilor ei cu străromânii din Sudul și Nordul Dunării.

Cunoașterea evoluției celor două arhiepiscopii înseamnă, de altfel, cunoașterea vieții religioase a strămoșilor noștri, deoarece poporul român s-a format, *grosso-modo*, pe teritoriul jurisdicției celor două unități bisericești autocefale.

Motivația alegerii subiectului are la bază dorința de a oferi o cunoaștere cât mai veridică a formelor de organizare bisericească pe teritoriul de formare a poporului român printr-un studiu juridico-canonic privind organizarea instituțională a Arhiepiscopiei Tomisului și a Arhiepiscopiei Justiniana Prima.

Din nefericire, în literatura juridică și canonică, de specialitate, găsim prea puține informații sau referințe la cele două vechi instituții ecleziastice europene, adică Arhiepiscopia Tomisului și Arhiepiscopia Justiniana Prima, de unde și lipsa unei viziuni integratoare asupra imaginii acestora. Exceptând unele studii, ca cel despre Arhiepiscopia

Tomisului<sup>2</sup> a Prof. univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură și un studiu despre Arhiepiscopia Justiniana Prima<sup>3</sup> redactat sub îndrumarea Prof. univ. Dr. Pr. Liviu Stan de un doctorand al său, Pr. Alexandru Armand Munteanu, ne lipsesc abordările și evaluările prin prisma legislației și doctrinei canonice. De asemenea, ne lipsesc aproape cu desăvârșire și studii privind geografia ecleziastică a ținuturilor în care au ființat cele două instituții. Or, aceste lacune nu îngăduie istoricilor să prezinte cu toată veridicitatea formele de organizare și conducere a acestor Arhiepiscopii, particularitățile lor și, îndeosebi, statutul lor juridic și canonic.

Mărturie pentru această lipsă stă o idee vehiculată și acreditată atât de istorici, cât și de canoniști ortodocși, dar nu numai greci și slavi, ci, ce este mai rău, chiar de români. De pildă, în *Istoria dreptului românesc*<sup>4</sup>, editată sub semnătura unor prestigioase nume ale dreptului românesc, găsim scris că Biserica din Tomis și cea din Justiniana Prima au fost sub jurisdicția Constantinopolului. E suficient să facem referințe la forma de organizare a Bisericii din acea vreme, la legislația canonică (a Sinoadelor I-IV ecumenice), ca să ne dăm seama că asemenea afirmații nu au niciun temei, nu numai canonic, dar nici istoric și ecleziologic.

Patriarhia Constantinopolului a apărut după Sinodul IV ecumenic. Al doilea Sinod ecumenic (Constantinopol, 381), nu a prevăzut pe seama Scaunului din Noua Romă jurisdicție canonică peste vreo provincie din Imperiul roman, cu atât mai puțin peste mai multe dieceze. De altfel, în edictul lui Teodosie cel Mare<sup>5</sup>, din 381, Biserica din Scythia Minor apare separată de Tracia, situație care se menține și pe vremea lui Sozomen (mijlocul secolului V). Mai mult, nu se cunoaște niciun ierarh de Tomis numit la Constantinopol.

În privința Bisericii din Justiniana Prima, în *Novela XI*<sup>6</sup> de înființare, din anul 535, nu se face nici cea mai mică aluzie la Scaunul Constantinopolului, ci, din contră, reiese clar

<sup>2</sup> A se vedea, N. V. Dură: „*Scythia Minor*” (Dobrogea) și Biserica ei Apostolică. Scaunul Arhiepiscopal și Mitropolitan al Tomisului (sec. IV – XIV), Editura Didactică și Pedagogică, Bucharest, 2006.

<sup>3</sup> A se vedea A. A. Munteanu, *Arhiepiscopia Justiniana Prima și jurisdicția ei* în Studii Teologice, XIV (1962), nr. 7-8, pp. 441-470.

<sup>4</sup> V. Hanga (coord.), *Istoria dreptului românesc*, Editura Academiei R.S.R., București, 1980.

<sup>5</sup> *Codex Theodosianus* XVI, 2, 45 <http://ancientrome.ru/ius/library/codex/theod/liber16.htm#2>  
*Codex Theodosianus cum perpetuis commentariis*, Iacobi Gothofredi, Tomi Sexti, Pars I, Lipsiae, Sumptibus Mavr. Georgii Weidmanni, 1743.

<sup>6</sup> *Les Nouvelles de L'Empereur Justinien*, Tome I, text latin-francez, trad. par M. Berenger de Valence (Drôme), A Metz, Chez Lamort, Imprimeur, Rue Derrière le Palais 1811, p. 107-108.

Vezi și traducerea lui H. Mihăescu în *Fontes Historiae...*, p. 377-379. *Codex Justinianus*, trad. rom. de H. Mihăescu în *Fontes Historiae Dacoromanae (Izvoarele Istoriei României) II*, Editura Academiei RSR, București 1970.

autocefalia ei. De altfel, împăratul Justinian nu a urmărit supunerea noii Arhiepiscopii sub jurisdicția canonică a Patriarhiei de Constantinopol, ci curmarea disensiunilor și a pretențiilor revendicate de cele două Scaune primațiale ale lumii creștine, de atunci, adică „Roma veche” și „Roma nouă” (cf. can. 3 II ec.; 28 IV ec.), privind dreptul de jurisdicție asupra Iliricului.

Iată deci, și unul dintre motivele principale care m-au determinat să cercetez cu atenție documentele istorice și canonice, să coroborez informațiile canonice cu cele oferite de istoriografia vremii și să ajung la concluzii conform realității istorice și canonice.

De aceea, un asemenea studiu interdisciplinar (canonic, juridic și istoric) are calitatea de a aduce corectivele necesare și de a elimina din literatura de specialitate informații care frizează nu numai ignoranța, ci și certe mentalități revoluate.

În fine, contribuția noastră are și avantajul de a elimina și pretențiile hegemonice exprimate în ultimii ani de Patriarhia Constantinopolului, privind așa-zisul drept de jurisdicție asupra diasporei ortodoxe, și totodată reșezarea ordinii Scaunelor Primațiale ale Bisericilor locale, autocefale, în dipticele Bisericii Ortodoxe ecumenice. De altfel, este știut faptul că, în ultima vreme, Patriarhia de Constantinopol a cerut cu insistență la Întunirile de la Chambesy-Geneva, ca atât vechile autocefalii ale Bisericilor locale, cât și instituirea noilor Patriarhate, să fie reconsiderate și să li se recunoască autoritatea doar pe seama celor patru Patriarhii grecești (Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim), prevăzute de legislația canonică a primului mileniu (cf. can. 6-7 I ec.; 2, 3 II ec.; 9, 17, 28 IV ec.; 36 trulan).

Și din aceste succinte considerente, rezultă actualitatea tematicii prezentei teze de doctorat, care îmbrățișează aspecte atât ale dreptului, ale istoriei și geografiei bisericești, dar și ale istoriei pure din epoca respectivă.

Pornind de la aceste constatări, am început redactarea acestei lucrări sub conducerea avizată a îndrumătorului nostru, Prof. univ. Dr. Pr. Nicolae V. Dură, tocmai în dorința de a aduce un spor de cunoaștere privind cele două instituții din spațiul în care au trăit strămoșii noștri.

Fără îndoială, printr-o cercetare atentă și o analiză ermeneutică a textelor juridice și canonice, coroborate cu cele furnizate de istoriografia laică și bisericească, vom putea ajunge la o înfățișare veridică nu numai istorică a celor două Arhiepiscopii, ci și a organizării lor canonice.

Cunoașterea genezei și a procesului evolutiv al organizării lor canonice contribuie la umplerea unui gol nu numai în literatura de specialitate a dreptului canonic, ci și în cea



istorică, care rămâne încă tributară doar analizei unor informații narative, care încă nu sunt coroborate cu realitățile ecleziastice ale vremii respective și mai ales cu legislația de stat și cea ecleziastică, care sunt expresia fidelă a ideologiei și a mentalităților vremii.

Credem că dacă am fi ținut seama doar de aceste considerente, ar fi fost suficientă motivația noastră de a ne angaja într-o muncă de cercetare destul de anevoioasă. Demersul nostru și-a propus să aducă nu numai corectivele necesare, de interpretare atât a documentelor istorice, dar și a legislației de stat și ecleziastice, ci și să răspundă cerințelor vremurilor noastre privind o mai bună cunoaștere a vechii instituții a autocefaliei și a modului de exercitare a jurisdicției canonice.

Am afirmat că a fost o muncă anevoioasă, fiindcă demersul nostru ne-a obligat să cercetăm atât textele de limbă greacă și latină cu conținut istoric, cât și cu conținut juridico-canonic, pe care a trebuit să le coroborăm și să le evaluăm în spiritul criteriilor impuse de cercetarea vremurilor noastre.

Obiectivul principal al lucrării nu a fost doar acela de a cunoaște mai bine informațiile furnizate de izvoarele istorice și cele de natură juridico-canonică privind cele două vechi instituții europene, Arhiepiscopia Tomisului și Arhiepiscopia Justiniana Prima, ci mai ales acela de a contribui la o înfățișare cât mai obiectivă și veridică a cadrului lor instituțional, de organizare și funcționare, ceea ce implică nu numai o cercetare și o evaluare a textelor documentelor istorice și juridico-canonic, dar și o abordare interdisciplinară (juridică, canonică și istorică). De altfel, pentru a aborda subiectul propus, am fost obligați să apelăm atât la informațiile furnizate de geografi de limbă latină și greacă, cât și la cele oferite de geografia ecleziastică, fiindcă fără o cunoaștere temeinică a cadrului geografic, de stat și bisericesc în care au apărut cele două instituții arhiepiscopale, nu putem înțelege nici procesul lor evolutiv din punct de vedere al organizării lor canonice.

Pentru studierea formării și evoluției unităților bisericești cu centrul la Tomis și la Justiniana Prima (fostul Tauresium), trebuie să cunoaștem mai întâi organizarea administrativ-teritorială a Imperiului Roman și rânduile canonice de organizare a Bisericii, deoarece cele două mari orașe făceau parte din imperiu, iar unitățile bisericești le-au urmat, în linii mari, pe acelea ale statului. De altfel, cunoașterea relațiilor Bisericii cu Statul, a legilor imperiale privitoare la Biserică, are darul să întrească cunoașterea contextului juridico-canonic în care s-au format și au evoluat cele două Arhiepiscopii.

Esențială pentru obiectivul principal este și studierea dezvoltării unităților administrativ-teritoriale în cadrul cărora au ființat cele două Arhiepiscopii și a celor învecinate lor, precum și legile privitoare la acestea.

Ca formă de organizare a unităților administrativ-teritoriale bisericești, autocefalia (de la *αυτος* – însuși și *κεφαλη* – cap) a apărut în istoria Bisericii încă din epoca apostolică. Ca formă instituțional canonică, ea a fost confirmată de legislația canonică din secolul al IV-lea (cf. can. 4, 5, 6 I ec.; 2, 3, 6 II ec. etc), iar în secolele V-VI ea a fost confirmată și de legislația imperială. În temeiul principiului autocefaliei, enunțat de legislația canonică, ecumenică, din primii mileniu, ierarhia unei Biserici Ortodoxe constituită în mod canonic în sinod, în cuprinsul unui teritoriu (cadru geografic și etnic), exercită în cadrul Bisericii respective puterea bisericească deplină, în mod independent de ierarhia oricărei alte Biserici Ortodoxe, organizate în același mod.

Teza de doctorat este structurată pe trei mari părți, abordate cu aceeași metodologie de cercetare. A patra parte constituie studiul comparativ al aspectelor care decurg din obiectivele stabilite, discutând ideile care reies pregnant din cercetarea întreprinsă, analizată în părțile anterioare. Ele sunt după cum urmează:

1. Unitățile administrativ-teritoriale bisericești din primele șase secole;
2. Arhiepiscopia Tomisului;
3. Arhiepiscopia Justiniana Prima;
4. O evaluare juridico-canonică a celor două instituții.

Fiecare din primele trei părți are trei capitole, însoțite de aparatul critic.

**Partea I** a lucrării pornește de la constatarea că primele comunități creștine s-au organizat în centrele misionare ale activității Sfinților Apostoli (în general, marile metropole ale imperiului), precum și în cele înființate ulterior prin predica ucenicilor acestora. Apostolii au lăsat la conducerea comunităților pe episcopi. Fiecare episcop însă are, la rândul său, o autoritate independentă asupra unui teritoriu bine definit ce i-a fost încredințat spre păstorire. Unitatea Bisericii se menține prin legătura dintre episcopi. Egalitatea episcopilor a rămas elementul constitutiv și evident al succesiunii apostolice. Această egalitate a episcopilor este consecința firească a stării de egalitate în har și putere a Sfinților Apostoli. Precum între Apostoli n-a fost nici un supraapostol, tot așa între episcopi n-a existat și nu poate exista nici un supraepiscop, nu se află nici un papă sau patriarh al unui Scaun primațial, și niciun primat de jurisdicție.

De aceea, pentru menținerea unității Bisericii, încă din perioada apostolică s-a rânduit ca orice nou episcop să fie hirotonit de trei sau cel puțin de doi episcopi (can. 1 ap.), iar înainte de hirotonie să facă mărturisire de credință, dovedind că este în comuniune cu întregul episcopat al Bisericii, adică are succesiune apostolică.

Privind în ansamblu organizarea Bisericii<sup>7</sup> în epoca apostolică și postapostolică, constatăm că ea era organizată în unități administrative-teritoriale bisericești grupate în jurul episcopului cetății. Dar fiindcă de-abia din epoca lui Constantin cel Mare Biserica își adaptează fățiș forma de organizare la împărțirea administrativ-teritorială a Statului roman, această organizare bisericească a avut, până la Dioclețian, mai mult un caracter etnic decât unul prevalent administrativ. În primele trei secole Bisericele se organizau într-un cadru local, în jurul episcopilor metropolelor, care patronau Adunările (Sinoadele) din spațiul geografic al cetăților. Tocmai de aceea canoanele apostolice accentuează principiul etnic în organizarea Bisericii. Toate aceste unități bisericești erau din punct de vedere administrativ autocefale (cf. can. 34, 35, 37 apost. 2 III ec., 12 IV ec. etc.).

Reforma administrativ-teritorială a lui Dioclețian, continuată de Constantin cel Mare, a împărțit imperiul în provincii (peste 100), dieceze (la început 12) și prefecturi (4). Această reorganizare a imperiului<sup>8</sup> a stat de fapt la baza structurii și a formelor de organizare ale Bisericii.

La începutul secolului al IV-lea, la Sinodul I Ecumenic (Niceea, 325) apare organizarea de tip mitropolitan (can. 4, 5), bazată pe împărțirea administrativ-teritorială rezultată din reforma lui Dioclețian. Mitropolia era circumscripția bisericească dintr-o provincie civilă. Această organizare reglementa raporturile dintre diferite structuri administrative, în special cele de același grad (mitropoliile) și cele din jurisdicția acestora (episcopiile), conform prevederilor canonului 34 apostolic. Aceste unități de rang superior se bucurau de egalitate deplină și erau autocefale. Mitropoliile au rămas unități de bază și în cadrul Patriarhiilor, unele din ele rămânând în continuare autocefale.

Pentru a reglementa aspectele privitoare la unitățile teritoriale mai mari decât o provincie civilă din viața Bisericii, Părinții Sinodului I Ecumenic, prin canonul 6, au făcut o separare a marilor Scaune, călăuzindu-se în stabilirea acestei ordini de „obiceiurile cele vechi” și de principiul politic. S-a introdus practica administrativă după care sediul

<sup>7</sup> A se vedea: D. Boroianu., *Dreptul bisericesc. Canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit așezate pe probleme și pe interpretări*, vol. I, Anastasia, București 2007; C. Dron, *Canoanele. Text și interpretare*, vol. I; II, Tipografia Cărilor Bisericești, București 1933; I. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 2005; Idem, *Drept Canonic Ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I; II, EIBMBOR București 1990; N. Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. I, II, trad. N. Popovici și Uroș Kovincici, Tipografia Diecezană, Arad 1930-1934; Idem: *Curs de Drept Oriental*, București, 1942; C. Popovici, *Dreptul canonic*, curs litografiat, Cernăuți 1896; G.A. Ralli, M. Potli, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων (Sintagma dumnezeieștilor și sfintelor canoane) – Sintagma Ateniană*, Atena, 6 tomuri, 1852 – 1859; Șesan, Dr. Valerian: *Curs de drept bisericesc universal*, Cernăuți, 1942; Vl. Phidas, *Drept canonic. O perspectivă ortodoxă*, trad. A. Dinu, Editura Trinitas, Iași, 2008.

<sup>8</sup> *Notitia Dignitatum* – apud A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 282-602. A social economic and administrative survey*, vol. I, Basil Blackwell Oxford, 1964.

Alexandriei în Egipt și al Antiohiei în Orient exersează o jurisdicție supra-provincială, peste un număr de circumscripții mitropolitane, la fel ca Roma în Occident (can. 6), păstrându-se tendința centralistă a celor trei Scaune.

Este binecunoscut faptul că s-a încercat adaptarea formelor de organizare bisericească la unitățile teritoriale mai mari ale statului (dieceză, prefectură), dar nu s-a reușit ca în cazul corespondenței mitropolie-provincie. Exarhatele (can. 2 II ec.) nu au dobândit stabilitate ca mitropoliile, iar patriarhiile nu s-au putut înființa în cadrul Prefecturilor. În „lupta” dintre vechea tradiție de organizare (bazată pe importanța celor trei, apoi patru, iar mai târziu cinci, Scaune principale) și cea de adaptare după împărțirea imperiului a câștigat rânduiala tradițională, mai ales că, așa cum am văzut, din cauza barbarilor, instituția Patriarhiei nu s-a putut institui în cadrul celor patru Prefecturi.

Ordinea „definitivă” a fost reglementată de canonul 36 al Sinodului trulan pentru cele cinci Scaune din centrele importante ale imperiului (Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim), așa după cum fusese stabilită de legislația lui Justinian. Astfel, conducerea pentarhică a contribuit la menținerea organizării administrative în aria canonicității prin reflectarea unității în diversitate și a aplicării regimului sinodalității, evitând astfel eventualele pretenții cezaro-papiste ale vreunuia dintre întâistătătorii Bisericilor locale.

În Biserică a existat și titlul de arhiepiscop, dar el nu s-a bucurat de o întrebuințare prea mare, iar în decursul timpului a avut multiple sensuri. Dintre acestea trei sunt mai cunoscute: titlu de onoare dat protoierarhului dintr-un centru bisericesc important (mai întâi patriarhilor, apoi exarhilor); titlu conferit Întâistătătorilor Bisericilor autocefale, cum este cazul Bisericii din Arhiepiscopia Justiniana Prima; titlu acordat arhiepiscopilor exempti, adică scoși de sub jurisdicția canonică a mitropoliților, exarhilor sau patriarhilor, care au fost cunoscuți ca arhiepiscopi autocefali.

Din **Partea a II-a** a tezei de doctorat se concentrează asupra Arhiepiscopiei Tomisului, instituție care a adoptat modul de organizare bisericească ecumenică. Dacă, la început, Tomisul a fost o episcopie autocefală, a devenit apoi centrul bisericesc al vechii provincii Moesia Inferior, iar de la Sinodul I ecumenic Scaun mitropolitan autocefal al provinciei Scythia Minor.

După tradiția creștină, preluată și de istoriografia laică, în Scythia Minor sămânța Evangheliei a fost adusă de Sfântul Apostol Andrei<sup>9</sup>. În Tomis a existat la început, ca în

---

<sup>9</sup> Sabin Verzan, *Sfântul Apostol Andrei*, Sfânta Arhiepiscopie a Tomisului Constanța, Editura Diacon Coresi, București 1998.

toate orașele cu creștini, o episcopie autocefală. Înmulțirea numărului creștinilor a dus la înființarea de parohii dependente de comunitatea din Tomis, apoi la numirea de horepiscopi (cf. can. 13 Ancira, anul 314; 8, 10 Antiohia; 57 Laodiceea; 89 Sf. Vasile cel Mare etc.) pentru centrele mai îndepărtate, iar apoi la înființarea unor noi episcopii. Realitatea istorică și canonică ne îndreptățește să afirmăm că aici au existat episcopi înainte de sfârșitul secolului al III-lea; unii dintre ierarhii lor și-au avut sediul în cetăți, alții au fost itineranți sau chiar misionari.

Episcopul din Tomis a fost, întâi, *căpetenia*, adică Întâistătătorul, episcopilor vechii provincii Moesia Inferior<sup>10</sup>, apoi a noii provincii (după reforma lui Dioclețian) Scythia Minor (cf. can. 34, 37 ap.) și – printre altele – a prezidat Sinodul provincial eparhial. Ierarhii tomitani au contribuit la răspândirea credinței creștine, atât printre grecii care locuiau în cetățile Pontului stâng, cât și la populația autohtonă daco-romană. Printre ei au fost și ierarhi martiri.

La Sinodul I Ecumenic (Niceea, 325) s-a hotărât adaptarea formei de organizare a Bisericii la împărțirea administrativ-teritorială – în provincii – a Imperiului Roman. Provincia Moesia Inferior fusese împărțită în două, iar Scaunul de la Tomis, capitală a provinciei *sciților* (spațiu geografic bine precizat al neamului daco-roman din Scythia Minor) a devenit *Scaun mitropolitan*. Și în temeiul hotărârilor canonice (can. 4, 5, 6 Sin. I Ec.), Biserica din Tomis a devenit *Mitropolie autocefală*, organizată în granițele provinciei romane Scythia Minor, iar episcopul de aici s-a numit *Mitropolit*.

La Tomis, instituția Mitropoliei apare odată cu Sinodul de la Niceea (325). Or, logica lucrurilor ne arată că nu poate exista, din punct de vedere canonic, autocefalie cu un simplu episcop. Afirmția că până la împăratul Anastasie a existat un singur episcop în Scythia este eronată. Informațiile de care este „susținută” (istoriile bisericești ale lui Teodoret de Cir<sup>11</sup> și Sozomen<sup>12</sup>, scrise în jurul anului 450 și Legea lui Zenon din 480<sup>13</sup>.) nu neagă existența altor episcopi într-o epocă mai veche și cu atât mai puțin a horepiscopilor pentru timpul când au fost redactate sau la care se referă. Năvălirea barbarilor (a hunilor) devenise o problemă gravă spre sfârșitul secolului IV. „Obiceiul” ca episcopul din Tomis

<sup>10</sup> M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)*, Adolf M. Hakkert – Publisher, Amsterdam, 2006, p. 71.

<sup>11</sup> Teodoret de Cirului, *Istoria bisericească* IV, 37, PSB 44, trad. de V. Sibiescu, EIBMOBOR, București 1995, p. 197.

<sup>12</sup> Sozomen, *Istoria bisericească* VI, 21, trad. rom. de H. Mihăescu în *Fontes Historiae Dacoromanae (Izvoarele Istoriei României) II*, Editura Academiei RSR, București 1970, p. 225 și de Iosif Gheorghian, Tipo-Litografia „Cărilor bisericești”, București 1897, p. 225 (236 în trad. Iosif Gheorghian).

<sup>13</sup> *Codex Justinianus*, I, 3, 35 (36), trad. rom. de H. Mihăescu în *Fontes Historiae Dacoromanae (Izvoarele Istoriei României) II*, Editura Academiei RSR, București 1970, p. 373.

să conducă orașele din întreaga Scythie poate data din această perioadă, când multe orașe au fost devastate de huni, romanii concentrându-se, probabil, pe apărarea capitalei, centru care încă era „mare și bogat”, cum scrie Sozomen. Dar din această informație, ca și din celelalte, nu rezultă inexistența altor episcopi, ci mai mult este învederată organizarea autocefală și centralizată în persoana mitropolitului din Tomis, datorită condițiilor speciale. De altfel, mărturiile arheologice ne atestă că, la vremea aceea, în Scythia Minor existau mai multe cetăți (puțin mai târziu existau vreo 15 cetăți). Iar potrivit obiceiului de atunci, acolo unde era o cetate, era și un episcop.

În aceeași situație (singur peste toate orașele Scythiei Minor) este înfățișat Scaunul din Tomis și în documentele din vremea împăratului Justinian (527-565), când se cunoaște existența sigură a mai multor Scaune episcopale. Sursele documentare redau aceeași stare de fapt pentru secolele V-IX, dar situația a fost schimbătoare în timp. Deci informațiile istorice trebuie analizate pe perioade diferite și coroborate cu tradiția legislativă și canonică. Iar această analiză arată existența Mitropoliei Tomisului încă din epoca Sinodului I Ecumenic. Desigur, există probabilitatea ca, în perioada stăpânirii hunilor, episcopii din celelalte cetăți *scitice* (ocupate de barbari) să fi fost nevoiți să se retragă în locuri ascunse sau misiunea lor să fie asemănătoare cu a horepiscopilor, căci episcopul era considerat reprezentant oficial al imperiului. Viața publică și administrația imperială a continuat însă și în timpul atacurilor hunilor de aproape un secol, care au produs mari stricăciuni provinciei, iar organizarea vieții bisericești a avut de suferit, deoarece multe orașe au fost distruse și legăturile dintre cetăți au fost mult îngreunate.

Perioada lui Anastasie și Justinian a fost o perioadă de revenire a situației înfloritoare a provinciilor de la Dunărea de Jos, deci și a Scythiei Minor. S-au refăcut cetățile distruse și, după *Synecdemus*-ul lui Hierocles<sup>14</sup>, existau 15 orașe în provincie (Tomisul și alte 14 orașe). Dacă la sfârșitul secolului al V-lea și începutul celui următor Legea lui Zenon nu putea fi aplicată în Scythia Minor din cauza tulburărilor grave provocate de invazii, din vremea lui Anastasie s-a putut aplica organizarea ecleziastică prevăzută în respectiva lege. Era, de fapt, o revenire, dar în proporții mai mari, la vechea situație din secolul IV.

Importanța Scaunului de Tomis a făcut ca episcopul metropolei pontice să poată fi numit *arhiepiscop*, acest titlu fiind o denumire onorifică pentru Scaunele cu importanță

<sup>14</sup> Hierocles, *Synecdemus, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. III, edit. B. G. Niebuhr C. F., Bonnae, MDCCCXL, p. 390-400, p. 391.

Trad. în rom. de H. Mihăescu în *Fontes Historiae Dacoromanae*. II, p. 352-353.

istorică, administrativă sau misionară dată unor Biserici locale. Deși nu este negată existența titulaturii de Arhiepiscopie pentru Scaunul din Tomis, căci ea se găsește în *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*<sup>15</sup>, totuși perioada când ea a fost acordată este diferit prezentată la scriitorii bisericești.

Episcopul mitropolitan al provinciei Scythia Minor s-a putut bucura și el de primatul de onoare datorat arhiepiscopilor. Însă titulatura de *arhiepiscop autocefal* (așa cum se găsește în Listele cu patriarhiile, mitropoliile și arhiepescopiile autocefale în comuniune canonică cu Patriarhia Constantinopolului<sup>16</sup>, unde Tomisul ocupă locul al doilea după cea de la Odessos-Varna), nu a avut cum s-o primească spre sfârșitul secolului IV, cum susțin unii istorici, ci după invazia avaro-slavă, când a fost desființată Mitropolia Tomisului. Arhiepiscopia autocefală a Tomisului, ca și cea de Odessos, s-a deosebit de celelalte, care erau ale unui singur oraș, prin faptul că ea rămânea peste o veche mitropolie.

În timpul stăpânirii barbarilor, mai ales că imperiul a păstrat în multe perioade controlul asupra unor mici zone (în special la mare), Arhiepiscopia autocefală a Tomisului și Arhiepiscopia autocefală de Odessos au contribuit la păstrarea creștinismului în teritoriile stăpânite de barbari, dar și la răspândirea Evangheliei printre aceștia. Arhiepiscopia autocefală a Tomisului a dovedit deci că a avut și vocație misionar-creștină.

Consolidarea apărării și refacerea economică a imperiului au făcut ca în timpul împăratului Justinian Scythia să atingă apogeul dezvoltării sale, datorită importanței în sistemul defensiv al Statului roman.

În această nouă perioadă înfloritoare, provincia Scythia Minor avea 15 orașe. *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* (nr. 3, asemănătoare Listei întocmită de Carl de Boor) atestă Scaunul mitropolitan al Tomisului cu 14 Scaune sufragane (pozițiile 642-656). Numărul sediilor episcopale este identic cu numărul orașelor din *Synecdemus*-ul lui Hierocles. Deși nu se cunosc din alte izvoare numărul și numele Scaunelor episcopale, se deduce că, așa cum era în imperiu (conform legii lui Zenon), trebuie să fi fost și în Scythia Minor, cel puțin în anumite perioade. Dacă legea lui Zenon, care prevedea înființarea unei episcopii în fiecare cetate, a fost strict aplicată și în Scythia Minor, *Notitia* nr. 3 poate fi considerată reală (autorul Listei s-a folosit de *Synecdemus*-ul lui Hierocles, totuși multe nume de orașe au fost distorsionate de copiiști). În provincia vecină, Moesia Inferior, această prevedere s-a respectat (centrele episcopale din Moesia

<sup>15</sup> J. Darrouzes, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Texte Critique, Introduction et Notes*, Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris 1981

<sup>16</sup> C. Porphyrogenitus, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, vol. I (De ceremon. aulae byzant.)*, edit. B. G. Niebuhrii C. F., Bonnae, MDCCCXXIX, 791-797.

Inferior în care erau episcopii semnatori ai scrisorii din 458 sunt de fapt orașele care apar în Lista a 3-a a lui Darrouzes și în *Synecdemus*-ul lui Heraclios). De aceea sunt îndreptățiți cei ce cred că și în Scythia Minor s-a aplicat Legea lui Zenon, deși, foarte probabil, cu întârziere.

Legăturile dintre Scythia Minor, care avea o viață religioasă înfloritoare, și zonele învecinate erau foarte strânse (cele mai cunoscute sunt eforturile episcopului Teotim al Tomisului de a-i converti la creștinism pe „nomazii de la Istru”). Imperiul Bizantin a cuprins în granițele sale și unele zone nord-dunărene, limesul dunărean fiind o fâșie de protecție cu fortificații pentru apărarea Dunării. Situația aceasta, valabilă mai ales din vremea lui Constantin cel Mare, s-a prelungit, cu unele întreruperi, până la începutul secolului VII. De aceea se poate vorbi de o jurisdicție, pentru teritoriul moldovean, ca și pentru cel muntean (partea dinspre Dobrogea, căci restul Munteniei era în legătură cu episcopii din orașele sud-dunărene din Moesia Inferior).

Ierarhii tomitani, contemporani cu ierarhi sfinți foarte cunoscuți creștinilor, au avut fapte asemănătoare cu ale acestora și au fost personalități de seamă ale vremii lor. Doi dintre ei, Bretanion și Teotim (Bretanion a înfruntat pe împăratul Valens ca și Sfântul Vasile cel Mare; Teotim I a fost comparat cu Leon cel Mare pentru apărarea păstoriților săi în fața hunilor), au fost canonizați din timpuri străvechi, iar alți doi, Terentius (Gherontie) și Valentinian, au fost menționați de împărații Teodosie cel Mare și Justinian cel Mare pentru contribuția lor la apărarea credinței, în timpul sinoadelor ecumenice.

În **Partea a III-a** am arătat faptul că Arhiepiscopia Justiniana Prima, întemeiată de împăratul Justinian, a fost de la început și a rămas până la desființarea sa, autocefală.

Marele împărat a reluat politica de întărire a frontierei dunărene și a consolidat stăpânirea bizantină în Balcani. Tesalonicul, reședința Prefecturii *Illyricum*-ului (înainte de invazia hunilor reședința era la Sirmium), nu mai corespundea strategiei noii organizări a imperiului. El a construit o nouă reședință, pe (sau lângă) localitatea sa de naștere, căreia i-a dat numele Justiniana Prima. Ca să-și cinstească mai mult locul de naștere, a dispus ca acest nou oraș să devină capitala prefecturii. Iar pentru că cele bisericești urmau pe cele civile, a dispus prin *Novela XI* din 14 aprilie 535, crearea Arhiepiscopiei Justiniana Prima, deoarece schimbarea de reședință a prefecturii *Illyricum*-ului a determinat și schimbarea Scaunului bisericesc. Noua arhiepiscopie reflecta acomodarea geografiei ecleziastice cu organizarea imperială.



Ierarhul Justinianei Prima a primit la înființarea noii unități bisericești titlul oficial de *arhiepiscop* („întâistătătorul să nu fie numai mitropolit, ci și arhiepiscop”) și teritoriul peste care să se întindă autoritatea sa: provinciile Dacia Mediteranea, Dacia Ripensis, Moesia Superioară, Dardania, Prevalitania, Macedonia Inferioară și partea din Panonia care cuprinde cetatea Bacense (Bacensis). Provinciile care intrau în componența noii Arhiepiscopii aveau populație de limbă latină.

Se poate spune că Justinian a făcut o reorganizare a Bisericii din Iliric: episcopiile din provinciile de limbă greacă au rămas cu vechiul centru la Tesalonic (dieceza Macedonia), iar cele din provinciile de limbă latină (dieceza Dacia) au fost separate și atașate la noul centru bisericesc (și politic) Justiniana Prima din Dacia Mediteranea.

Dispozițiile din actul de înființare, *Novela XI* a împăratului Justinian, și din mențiunea specială a *Novelae CXXXI*<sup>17</sup> seamănă foarte mult cu reglementările canonice care stabilesc autocefalia. Din acestea rezultă că Arhiepiscopul Justinianei Prima avea deplină autoritate în toate Bisericele trecute sub jurisdicția sa canonică. El hirotonea mitropoliți și episcopi pentru Scaunele vacante și se îngrijea de buna organizare a vieții și administrației bisericești din mitropoliile și episcopiile din jurisdicția sa. Orice act de abatere de la disciplina și rânduiala bisericească săvârșit în cuprinsul Arhiepiscopiei sale, urma să fie anchetat și judecat numai în cuprinsul acesteia și cu știința arhiepiscopului. În lipsa sa, dar cu acordul său, arhiepiscopul putea fi substituit în atribuții de către mitropoliții sau episcopii săi sufragani. Atunci când Scaunul arhiepiscopal rămânea vacant, prin deces sau depunere, noul arhiepiscop era ales, investit și instalat după rânduiala canonică obișnuită, adică de sinodul tuturor mitropoliților și episcopilor din Arhiepiscopie. Orice intervenție a altor centre bisericești exterioare Arhiepiscopiei Justiniana Prima și, în special, a Scaunului de la Tesalonic, era reprobata categoric de împărat.

Împăratul dorea să asigure totala independență bisericească a noii Arhiepiscopii prin acordarea unui rang mai mare acesteia. Dar obiecții nu a ridicat patriarhul din Constantinopol, nici arhiepiscopul Tesalonicului, ci papa Agapet, care a refuzat-o recunoașcă. Dar, mai târziu, papa Vigiliu a admis existența acestei unități teritoriale bisericești, iar împăratul a ratificat faptul în *Novela CXXXI*.

După interpretarea dată de teologii latini, expresia *locum obtinere* – cu echivalentul din textul grecesc τόπον επέχειν – ar sugera o stare de dependență față de ierarhul roman.

<sup>17</sup> *Les Nouvelles de L'Empereur Justinien*, Tome II, text latin-francez, trad. par M. Berenger de Valence (Drôme), A Metz, Chez Lamort, Imprimeur, Rue Derrière le Palais 1811, p. 240.

În rom. trad. H. Mihăescu - *Fontes Historiae...*, p. 383.

Dar, de fapt, consensul dat de papa Vigiliu era formal, fiindcă autocefalia Justinianei Prima era evidentă. Textul *Novelai* nu lasă de altfel loc la ambiguități și interpretări tendențioase, ci, dimpotrivă, arată în mod expres starea de deplină autocefalie a Arhiepiscopiei Justiniana Prima.

Nu poate fi acceptată, deci, interpretarea istoricilor apuseni, romano-catolici<sup>18</sup>, care vorbesc de vicariat papal, bazându-se mai ales pe interpretarea formei latine al expresiei menționate din *Novela CXXXI*. Textul spune că arhiepiscopul deține în Prefectura Iliricului locul de șef bisericesc supreme pe care îl are patriarhul Romei în prefectura sa. Dacă i l-ar fi supus papei, ar fi pierdut autocefalia, dar dispozițiile din lege sunt, așa cum am menționat înainte, izbitor de asemănătoare cu cele din canonul 34 apostolic și din canoanele 4, 5 și 6 ale Sinodului I ecumenic, precum și din canonul 2 ale Sinodului II ecumenic referitoare la organizarea autocefală a mitropoliilor și a diecezelor. Totodată, legea ar fi prevăzut expres obligativitatea arhiepiscopului de a fi confirmat în Scaun de papă, însă ea nu cuprinde nimic în acest sens.

Jurisdicția Arhiepiscopiei de Justiniana Prima se întindea și asupra teritoriilor din Nordul Dunării, cel puțin asupra celor stăpânite efectiv de Imperiul lui Justinian. Era o tradiție veche ca păstorii sufletești (cel puțin horepiscopi, dar foarte probabil și episcopi) din nordul Dunării să fie hirotoniți și să depindă de episcopii eparhiilor din sud, unde exista tot o populație de origine tracă, latinizată. De altfel, mărturiile istorice confirmă faptul că Bisericele din Banat s-au aflat în relații canonice cu Moesia Prima, iar cele din Oltenia cu Dacia Ripensis (căci cele din Muntenia erau în legătură cu Moesia Inferior și Scythia Minor). Mulți istorici cred că în localitățile Recidiva și Lederata, menționate în *Novela XI*, și-ar fi avut sediul câte un episcop, supus mitropoliților din provinciile nordice ale Arhiepiscopiei din Justiniana Prima. Oricum, Scaunul Justiniana Prima și-a exercitat jurisdicția canonică și în spațiul nord-danubian.

Autocefalia ei a fost respectată. Arhiepiscopul Benenatus a fost depus de sinodul propriu, fără să intervină sau să conteste vreun ierarh, iar revenirea lui nu se datorează niciunui patriarh. Relațiile unor ierarhi din noua arhiepiscopie cu papa erau în legătură cu poziția față de „Cele Trei Capitoale”, cum a fost și cea a mitropolitului Valentinian de Tomis. Mai târziu, arhiepiscopul Ioan al Justinianei Prima a examinat apelul episcopului

---

<sup>18</sup> Duchense, Louis, *Églises séparées*, Ancienne Librairie Thorin et fils, Paris 1905; Pietri, Luce, *Histoire du Christianisme des origines à nos jours. Tome III. Les Eglises d'Orient et d'Occident*, Desclee, 1998; Ziller, Jacques, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de L'Empire Romain*, Editeur E. De Boccard, Paris 1948.

Adrian al Tebei din mitropolia Larisei (deși papa Grigorie cel Mare îi cerea să îl achite, Ioan nu a retractat decizia).

Năvălirea avaro-slavilor după anul 600 și apoi bulgarilor după 680, peste populația dintre Dunăre, Balcani și Marea Neagră, a cuprins și teritoriul Arhiepiscopiei Justiniana Prima. Capitala a fost distrusă de barbari și odată cu ea s-a desființat și Arhiepiscopia. Provinciile aflate sub jurisdicția ei au trecut la mitropolitul de Tesalonic, iar din 731, în urma dispoziției împăratul Leon III Isaurul de trecere a întregului Iliric sub jurisdicția împăratului bizantin, și Biserica din aceste teritorii s-a aflat în aria jurisdicției canonice a Scaunului din capitala acestuia.

Din studiul juridico-canonice al Arhiepiscopiei Tomisului și al Arhiepiscopiei Justiniana Prima, rezultă următoarele idei importante:

1. În urma dispoziției de principiu enunțată de Părinții Sinodului I ecumenic – care au adaptat forma de organizare bisericească la cea de stat – Biserica Tomisului a devenit Mitropolie;
2. Biserica Tomisului a fost trecută în rândul Arhiepiscopiilor autocefale;
3. Arhiepiscopia Justiniana a fost și a rămas autocefală până la dispariția ei la începutul secolului VII;
4. Biserica *Illyricum*-ului a fost autocefală până în anul 731, când a fost trecută sub jurisdicția canonică a Patriarhiei Constantinopolului;
5. Biserica *Illyricum*-ului și Arhiepiscopia Justiniana Prima aveau sub jurisdicție și unele teritorii din nordul Dunării, cel puțin pe cele aflate sub stăpânirea Imperiului Roman;
6. În afară de cele cinci patriarhii, în primul mileniu au existat și alte Biserici autocefale, în afară de Biserica Ciprului (Justiniana Prima, Tomis etc.);
7. Biserica de pe teritoriul actual al țării noastre nu a fost, în perioada sinoadelor ecumenice, sub jurisdicția Constantinopolului.

Chiar și această succintă prezentare a lucrării – cu conținut interdisciplinar (canonic, juridic și istoric) – este suficientă pentru ca cercetătorul să-și dea seama că statutul canonic al celor două Arhiepiscopii nu este încă bine cunoscut și că prezenta teză de doctorat aduce o contribuție meritorie în această privință.

Cuvinte cheie: Tomis, Justiniana Prima, instituții juridice și canonice, autocefalie.

## BIBLIOGRAFIE

\*\*\**Biblia sau Sfânta Scriptură*, EIBMBOR, București, 1997

\*\*\**Învățătura de Credință Creștină Ortodoxă*, EIBMBOR București, 2000

*Codex Theodosianus cum perpetuis commentariis*, Iacobi Gothofredi, Tomi Sexti, Pars I, Lipsiae, Sumptibus Mavr. Georgii Weidmanni 1743

*Code et Nouvelles de Justinien; Nouvelles de l'empereur Leon; Fragmens de Gaius, d'Ulpian et de Paul*, Tome Premier, text latin-francez, trad. de M. Hulot, A Metz, Chez Behmer, Editeur, Paris 1806

*Codex Justinianus*, trad. rom. de H. Mihăescu în *Fontes Historiae Dacoromanae (Izvoarele Istoriei României) II*, Editura Academiei RSR, București 1970

*Les Nouvelles de L'Empereur Justinien*, Tome I, II, text latin-francez, trad. par M. Berenger de Valence (Drôme), A Metz, Chez Lamort, Imprimeur, Rue Derrière le Palais 1811

*Notitia Dignitatum*— apud A. H. M. Jones, *The Later Toman Empire 282-602. A social economic and administrative survey*, vol. I, Basil Blackwell Oxford, 1964

Eusebiu de Cezareea. *Scrieri. Partea a doua. Viața lui Constantin cel Mare*, PSB 14, EIBMBOR, București 1991

Darrouzes, Jean, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae, Texte Critique, Introduction et Notes*, Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris 1981

Hierocles, *Synecdemus*, în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. III, edit. B. G. Niebuhrii C. F., Bonnae, MDCCCXL, p. 390-400. Trad. în rom. de H. Mihăescu în *Fontes Historiae Dacoromanae. II*

Porphyrogenitus, Constantinus, *De ceremon. aulae byzant*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. I, edit. B. G. Niebuhrii C. F., Bonnae, MDCCCXXIX

Idem, *De thematibus*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. III, edit. B. G. Niebuhrii C. F., Bonnae, MDCCCXL

Sozomen, *Istoria bisericească* VI, 21, trad. rom. de H. Mihăescu în *Fontes Historiae Dacoromanae (Izvoarele Istoriei României) II*, Editura Academiei RSR, București 1970, p. 225 și de Iosif Gheorghian, *Tipo-Litografia „Cărților bisericești”*, București 1897

Vornicescu, Nestor (mitropolitul Olteniei), *Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi. "Pătimirea Sfinților ilor Epictet și Astion" (de la cumpăna secolelor III – IV)*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1996

Asterios, Gerostergios, *Iustinian cel Mare. Sfânt și împărat*, trad. Ovidiu Ioan, București; Editura Sophia, 2004,

Атанасов, Георги, (Georgi Atanasov), *Християнският Дуросторум-Дръстър, Доростолската епархия през късната античност и средновековието (IV-XIV в.). История, археология, култура, изкуство* (Creștinismul în Durostorum), Варна - Велико Търново, 2007

Bailly, Auguste, *Istoria Bizanțului*, vol. I, Editura Prietenii Cărții, București, 2002

Barnea, Ion, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei. vol. III, Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971

- Barnea, Ion și Iliescu Octavian, *Constantin cel Mare*, Editura Ediția științifică și enciclopedică, București, 1982.
- Baynes, Norman H., *The Byzantine Empire*, Williams and Norgate, Ltd, London, 1925
- Băbuș, Pr. Emanoil, *Bizanțul. Istorie și spiritualitate*, Editura Sophia, București, 2010.
- Bărbulescu, Mihai, Dennis Deletant ș.a., *Istoria României*, editura Corint, București, 2007
- Bejan, Adrian, *Banatul în secolele IV-XII*, Editura de Vest, Timișoara, 1995
- Benedict al XVI-lea, *Apostolii și primii discipoli ai lui Cristos. La originile Bisericii*, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice București, 2009
- Tipografia Nouă C. Chiriac, Vaslui 1937
- Boroianu, Prof. Dr. Dimitrie G., *Dreptul bisericesc. Canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit așezate pe probleme și pe interpretări, vol. I*, Anastasia, București 2007
- Ibidem, *Istoria Bisericii creștine de la începutul ei și până în zilele noastre*, Anastasia, București 2007
- Brătianu, G. I., *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, trad. Marina Rădulescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988
- Brezeanu, Stelian, *O istorie a Bizanțului*, Editura Meronia, București 2005
- *Romanitatea orientală în Evul Mediu: de la cetățenii romanici la națiunea medievală*, Editura All Educational, București, 1999
- Cameron, Averil, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby, *The Cambridge Ancient History Vol. XIV. Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600*, Cambridge University Press, 2000
- Cary, M., H. H. Scullard, *Istoria Romei până la domnia lui Constantin*, trad. Simona Ceașu, Editura All, București, 2008
- Chifăr, pr. Nicolae, *Istoria creștinismului vol. I, II*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Trinitas, Iasi, 2000.
- Clauss, Manfred, *Împărații romani*, trad. Adolf Armbruster, Editura Enciclopedică, București, 2001
- Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers Enciclopedic, București 1999
- Danielou, Jean, *Biserica primară (De la origini până la sfârșitul secolului al treilea)*, trad. de George Scrima, Editura Herald, București 1985
- Darrouzes, Jean, *Nottitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981
- Drîmba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987
- Dron, Pr. C., *Canoanele. Text și interpretare, vol. I; II*, Tipografia Cărților Bisericești, București 1933
- Ducellier, Alain, *Bizantinii. Istorie și cultură*, trad. Simona Nicolae, Editura Teora, 1997
- Duchesne, L., *L'Eglise a,u VI-e siècle*, Paris, 1925
- Dumea, Emil, *Teme de istorie a Bisericii*, Sapiența, Iași, 2002
- Dură, Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae: „Scythia Minor” (Dobrogea) și Biserica ei Apostolică. Scaunul Arhiepiscopal și Mitropolitan al Tomisului (sec. IV – XIV), Editura Didactică și Pedagogică București, 2006
- Idem, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du I<sup>er</sup> millénaire*, Bucarest, 1999
- Idem, *Organizarea Bisericii etiopiene și bazele ei canonice*, Ed. Inst. Biblic, București, 1990
- Duchense, Louis, *Églises séparées*, Ancienne Librairie Thorin et fils, Paris 1905

- Dvornik, Francisc, *Les Slaves. Univers Historique*, Éditions du Seuil, 1970
- Farrugia, Edward S.J. coordonator, *Dicționar enciclopedic al Răsăritului creștin*, trad. din italiană de Adrian Popescu ș.a., Editura Galaxia Gutenberg, 2005
- Floca, Prof. Univ. Dr. Arhid. Ioan: *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 2005
- Idem: *Drept Canonic Ortodox. Legislație și administrație bisericească, vol. I; II*, EIBMBOR București 1990
- Franzen, August, Remigius Baumer, *Istoria papilor. Misiunea lui Petru în ideea și realizarea ei istorică în Biserică*, trad. pr. Romului Pop, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice București, 1996
- Fouracre, Paul, *The New Cambridge Medieval History. Vol. I. c.500 – c.700*, Cambridge University Press, 2005
- Ecclesia sui iuris”. Un’indagine storica, giuridica e canonica*, Roma, 2007
- Gudea, Nicolae, Ioan Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea 1988
- Hefele, C. J., *Histoire des Conciles*, Tom III, p. I, Editeurs Letouzey et Ane, Paris 1909
- Hertling S.J., Ludving, *Istoria Bisericii*, trad. Pr. Prof. Emil Dumea, Editura Ars Longa, Iași 1998
- L’Huillier, Peter, *Dreptul bisericesc la sinoadele ecumenice I-IV*, trad. Pr. Prof. Dr. Alexandru Stan, Editura Gnosis, București, 2000
- Jones, A. H. M., *The Later Roman Empire 282-602. A social economic and administrative survey*, vol. I, II și III, Basil Blackwell Oxford, 1964
- Idem, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford at the Clarendon Press, 1971
- Iorga, Nicolae, *Istoria poporului românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985
- Leclercq, Henri, *Dictionnaire d’Archeologie Chretienne et Liturgie*, Tome IV, p.I, Librairie Letouzey, Successeur, Paris 1920
- Idem, *Dictionnaire d’Archeologie Chretienne et Liturgie*, Tome VIII, p., Librairie Letouzey et Ane, Paris VI, 1928
- Loverance, Rouvena, *Imperiul Bizantin (în original Byzantium)*, trad. Ana Nistor, Editura Aquila`93, Oradea, 2008
- Lozovan, Eugen, *Dacia Sacră*, trad. M. Popescu, Editura Saeculum I. O., București, 1998
- Lungu, V., *Creștinismul în Scythia Minor în contextul Vest – Pontic*, Sibiu-Constanța, 2000
- Macrea, Mihail, *Viața în Dacia romană*, Editura Academiei Române, București, 2007
- Madgearu, Alexandru, *Istoria militară a Daciei post-romane 275-376*, Editura Cetatea, Târgoviște, 2008
- Idem, *Istoria militară a Daciei post-romane 376-614*, Editura Cetatea, Târgoviște, 2010
- Idem, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007
- Mango, Cyril Cyril *The Oxford History of Byzantium*, Oxford University Press, 2002
- Milaș, Dr. Nicodim: *Canoanele Bisericii Ortodoxe, vol. I, II*, trad. de Dr. Nicolae Popovici și Uroș Kovincici, Tipografia Diecezană, Arad 1930-1934
- Idem: *Curs de Drept Oriental*, București, 1942
- Minnerath, Roland, *La primauté de l’Eveque de Rome et l’unité de l’Eglise du Christ*, Beauchesne, Paris, 2010

- Moisescu, Pr. Prof. Gh. I., pr. Prof. Ștefan Lupșa și pr. Prof. Al. Filipațcu, *Istoria Bisericii Române, I*, București, 1957
- Moisescu, Prof. Univ. Dr. Patriarh: *Ierarhia bisericească în epoca apostolică*, Editura Centrului Mitropolitan al Olteniei, 1955
- Mommsen, Theodor, *Istoria romană*, vol. II, IV, trad. Joachim Benno Nikolaus, Editura Polirom, Iași, 2009
- Montanelli, Indro, *Roma. O istorie inedită*, trad. George Miciacio, Editura Artemis, București, 1995
- Muntean, pr. prof. dr. Vasile, *Istoria creștină generală, vol. I și II*, EIBMBOR, București, 2008.
- Idem, *Bizantinologie I, II*, Editura Învierea, Arhiepiscopia Timișoarei, 1999, 2000
- Naz, R.: *Dictionnaire de Droit Canonique, tome I, VII*, Librairie Letouzey et Ane, Paris-VI, 1935, 1965
- Obolensky, Dimitri, *Un Commonwealth mediaeval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500-1453*, trad. Claudia Dumitriu, Corint, Iași, 2002
- Ostrogorski, Georges, *Histoire de Etat Byzantin*, trad. în franc. de J. Gouillard, Payot, Paris, 1956
- Oțetea, Acad. A., ș.a., *Istoria poporului român*, Editura Științifică, București, 1970
- Pargoire, P. J., *L'Église byzantine de 527 a 847*, Librairie Victor Lecoffre, Paris 1923
- Pascu, Acad. Ștefan și Acad. Răzvan Theodorescu (coord.), *Istoria Românilor. Vol. III. Genezele românești*, Editura Enciclopedică, București 2001
- Pascu, Șt., N. Constantinescu, V. Spinei, R. Popa, *Cnezatele și Voievodatele; „țările” românești și tendințele lor de autonomi și unificare*, în *Istoria Românilor*, vol. III, Editura Enciclopedică, București 2001
- Păcurariu, Pr. Prof. Dr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Romane*, vol. 1, EIBMBOR 1991
- Păclișanu, Zenovie, *Istoria creștinismului antic*, Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2009.
- Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, Atelierele grafice Socec&Co, București, 1911
- Peter de Rosa, *Vicari di Cristo. Il lato oscuro del papato*, Editura Armenia, Milano 1999
- Petolescu, Constantin C., *Scurtă istorie a Daciei romane*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1995
- Petrescu, Teodosie (Arhiepiscopul Tomisului) și A. Rădulescu, *Mitropolia Tomisului. Tradiție și actualitate*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2004
- Petrescu-Dîmbovița, Prof. Dr. Doc. M., (coord), *Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea*, Editura Didactică și Pedagogică, București 1995
- Petrescu-Dîmbovița, Acad. Mircea și Alexandru Vulpe (coord.), *Istoria Românilor. Vol. I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Editura Enciclopedică, București, 2001
- Phidas, Vlassios I., *Drept canonic. O perspectivă ortodoxă*, Editura Trinitas, Iași, 2008.
- Idem, *Instituția Pentarhiei Patriarhilor, vol. I*, Atena, 1969 (în limba greacă)
- Pietri, Luce, *Histoire du Christianisme des origines a nos jour. Tome III. Les Eglises d'Orient et d'Occident*, Desclee, 1998
- Pippidi, D. M., D. Berciu, *Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, Din istoria Dobrogei. I, Editura Academiei RPR, București, 1965
- Pocitan, Pr.dr. Vasile, *Geneza demnității patriarhale și Patriarhatele Bisericii Ortodoxe*, Tipografiile Române Unite, București 1926
- Pocitan, Dr. Arhieru: *Arhieriei vicari în Biserica Ortodoxă Românească*, București 1937

- Pop, Ioan-Aurel, *Geneza medieval a națiunilor moderne*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998
- Popa, Marcel D., Horia C. Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Editura Politică, București, 1988
- Popovici, C., *Dreptul canonic*, curs litografiat, Cernăuți 1896
- Protase, prof. univ. dr. Dumitru, dr. Alexandru Suceveanu (coord.) *Istoria românilor. Vol. II, Daco-romani, romanici, alogeni*, Editura Enciclopedică, București, 2001
- Rădulescu, Adrian și Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1979
- Rădulescu, A., *Dobrogea în secolele II-III. Viața spirituală*, în *Istoria Românilor*, vol. II, Ed. Enciclopedică, București, 2001
- Rămureanu, pr. Prof. Ioan; Șesan, pr. Prof. Milan, Bodogae, pr. Prof., Teodor, *Istoria Bisericească Universală pentru Institutele teologice, vol. I (1-1054)*, EIBMBOR, București 1987
- Събев, Проф. Др. Тодор, *Самостойна народностна църква в средновековна България* (Biserica națiunii în Bulgaria Evului Mediu), Синодално издателство (Editura Sfântului Sinod), 1987
- Sibiescu, Pr. Vasile Gh., *Împăratul Iustinian I și ereziile. Teză de doctorat*, Tipografia Carpați, București 1938
- Soare, Diac. Gheorghe: *Mitropolia în Dreptul canonic ortodox*, București 1939
- Idem: *Forma de conducere în Biserică în primele 3 veacuri*, București, 1938
- Suceveanu, Alexandru, Alexandru Barnea, *La Dobroudja Romaine*, Editura Enciclopedică, Bucarest, 1991
- Suceveanu, Alexandru, *Histria XIII. La basilique Episcopale*, Editura Academiei Române, București, 2007
- Suciu, I. D., Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1986.
- Șaguna, Andrei, *Compendiu de Drept Canonic al Unei Sântei Sobornicești și Apostolești Biserici*, Editura și tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1868
- Seișanu, Romulus, *Dobrogea*, Editura ziarului „Universul”, București 1928
- Șesan, Dr. Valerian: *Curs de drept bisericesc universal*, Cernăuți, 1942
- Idem, *Dreptul de devoluțiune al Patriarhului și al Mitropolitului (în baza canon. II al sinod. VII ecumenic)*, Institutul de arte grafice și editură Glasul Bucovinei, Cernăuți 1937
- Tăutu, Msgr. Aloisie L, *Creștinismul la români, în Biserica Română Unită. Două sute cinci zeci de ani de istorie*, Editura Viața Creștină, Cluj-Napoca, 1998
- Teodor, Dan Gh., *Romanitatea Carpato-Dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI E. N.*, Editura Junimea Iași, 1981.
- Idem, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1991
- Treadgold, Warren, *O scurtă istorie a Bizanțului*, trad. Mirella Ascente, Editura Artemis, București, 2003
- Цыпин, протирей Владислав, *Каноническое Право*, Сретенского Монастыря, Москва 2009 (Vladimir Țăpin, *Drept canonic*, în limba rusă)
- Vacant, A.; Mangent, E. și Amann, E: *Dictionnaire de Theologie Catholique*, tome V, Librairie Letouzey et Ane, Paris-VI, 1926
- Vasiliev, A.A. Vasilie, *Istoria Imperiului Bizantin*, trad. Ionuț -Alexandru Tudorie și .a., Polirom, 2010



- Verzan, Pr. Dr. Sabin, *Sfântul Apostol Andrei*, Sfânta Arhiepiscopie a Tomisului Constanța, Editura Diacon Coresi, București 1998
- \*\*\* *Viața și Acatistul sfinților mucenici și doctori fără de arginți Epictet, preotul și Astion, monahul*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2005
- Vornicescu, Dr. Nestor, *Primele scrieri patristice în Literatura română sec. IV-XVI*, Scrisul românesc, Craiova 1992
- Vulpe, Radu, Ion Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos. Din istoria Dobrogei*, vol. II, Editura Academiei RPR, București, 1968
- Ware, Timothy, (episcop Kallistos de Diokleia), *Istoria Bisericii Ortodoxe*, trad. Alexandra Petrea, Editura aldo Press, București 1997
- Xenopol, A.D., *Istoria românilor din Dacia traiană, vol. I. Istoria veche*, Tipo-litografia H. Goldner, Iași, 1888
- Zahariade, Mihail, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, în „Biblioteca de arheologie”, XLIX, București, 1988
- Ziller, Jacques, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de L Empire Romain*, Editeur E. De Boccard, Paris 1948

## STUDII

- Barnea, Prof. Dr. Ioan, *Sur les rapports avec byzance du territoire situe au nord du bas-danube durant la periode Anastase I-er – Justinien I-er (491-565)*, în *Etudes Byzantines et Post-bizantines II*, Editura Academiei Române, București, 1991.
- Idem, *Romanitatea și creștinismul daco-romanilor*, în *Autocefalie, Patriarhie, Slujire sfântă. Momente aniversare în Biserica Ortodoxă Română*, București, 1995, p. 160-176
- Idem, *Date despre mitropolia Tomisului*, în vol. *Izvoarele creștinismului românesc*, Editura Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2003
- Bavant, Bernard, *La ville dans le nord de l'Illyricum (Pannonie, Mésie I, Dacie et Dardanie)*, Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque de Rome (12-14 mai 1982). Rome : École Française de Rome, 1984, p. 245-288, (publication de l'Ecole Française de Rome, vol 77)
- Băbuș, Emanoil, *Justiniana Prima în lumina ultimelor cercetări*, Studii Teologice, an XXXIX (1987), nr. 1, p. 84-91
- Cârstea, Dr. Sebastian, *Disputa dintre Roma și Constantinopol pentru Biserica Bulgară*, Revita Teologică, an XVIII (90), ian-mart 2008, p. 123-149
- Cipriani, Nello, *Primatul episcopului de Roma în primul mileniu*, trad. Pr. Dr. Mihai Gal, în *Studii franciscane*, nr. 4 (2008). Pontiful roman. Primul dintre apostolic, p. 10-25
- Coman, Pr. Dr. Prof. Ioan G., *Scriitori teologi în Scythia Minor*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Ed. a II-a, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați 1979
- Condurache, Em., Gh. Ștefan, *La romanite orientale*, Nouvelles Etudes d'Histoire – Publicate cu ocazia congresului al-XIII-lea al științelor istorice, Moscova-București 1970, p. 7-16

- Constandache, Mgr. Mihail, *Patriarhia și demnitatea de patriarh în Biserica Ortodoxă* în „Ortodoxia”, an XVII (1965), nr. 2, p. 225-249
- Cristișor, Manea: *Titulatura de „primat” în Biserică*, în Studii Teologice XVII (1965), nr. 1-2
- Idem, *Ierarhia principalilor Scaune episcopale în Biserica veche*, Studii Teologice, an XV (1963), nr. 5-6, p. 328-346
- Dagron, Gilbert, *Les villes dans l'Illyricum protobyzantin*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque de Rome (12-14 mai 1982)*. Rome: École Française de Rome, 1984, p. 1-20, (publication de l'Ecole Française de Rome, vol 77),
- Dură, Prof. Univ. Dr. Pr. Nicolae V., *Forme și stări de manifestare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. Mărturii istorice, eclesiologice și canonice*, în „Autocefalia. Libertate și demnitate”, Editura Basilica, București 2010
- Idem, *Dipticele – studiu istorico-canonice și liturgic*, în Studii Teologice XXIX (1977), nr. 9-10
- Idem: *Legislația canonică a sinodului al II-lea ecumenic și importanța ei pentru organizarea și disciplina Bisericii*, în Glasul Bisericii, XL (1981), nr. 6-8
- Idem: *Întâistătătorul în Biserica Ortodoxă. Studiu canonic*, în Studii Teologice, XL (1988), nr. 1, p. 15-50
- Idem: *Principiile canonice, fundamentale, de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, V (2001), nr. 9
- Idem: *Patriarh și Patriarhie. Patriarhia, una din vechile Instituții europene*, în Biserica Ortodoxă Română, CIII (2005), nr. 1-3
- Idem: *Principiile canonice fundamentale de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, an V (2001), nr. 9
- Idem, *Patriarhia ecumenică și autocefalia bisericii noastre de-a lungul secolelor*, Studii teologice, an XXXVIII (1986), nr. 3
- Idem, *Biserica „Vlahilor” (Românilor) din Nordul Dunării și relațiile ei canonice cu principalele Scaune episcopale din Sudul Dunării (sec. IV-XIV)*, în S.T., LIV (2002), nr. 3-4, p. 57-68
- Idem, *Relațiile canonice ale Bisericii Românești nord-dunărene cu Scaunele episcopale din sudul Dunării*, Mitropolia Banatului, 1986, nr. 2
- Idem, *120 de ani de la recunoașterea autocefaliei (1885-2005) și 80 de ani de la întemeierea Patriarhiei Române (1925-2005)*, în B.O.R., CIII (2005), nr. 1-3, p. 444-456.
- Idem, *Biserica creștină în primele patru secole. Organizarea și bazele ei canonice*, Ortodoxia, an XXXIV (1982), nr. 7-9
- Idem, *De la instituția juridico-canonice a Pentarhiei la renunțarea titlului de „Patriarh al Occidentului”*, „Autocefalia. Libertate și demnitate”, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București 2010, p.
- Idem, *Un daco-roman, Dionisie Exiguul, părintele dreptului bisericesc apusean*, în S. T., XLIII (1991), nr. 5-6, p. 84-90
- Idem, *Dionisie Exiguul și Papii Romei*, în B.O.R., CXXI (2003), nr. 7-12, p. 459-468
- Enăceanu, Ghenadie, *Creștinismul în Dacia și creștinarea românilor*, Biserica Ortodoxă Română, anul II (1875), nr. 3, p. 161-173 și nr. 9, p. 81-95

- Floca, Prof. Univ. Dr. Arhid. Ioan, *Întâietate onorifică, întâietate jurisdicțională și primat de jurisdicție universală*, în *Studii Teologice*, XLI (1989), nr. 5-6, p. 6-16
- Idem, *Sobornicitatea (sinodalitatea, univesalitatea sau catolicitatea, ecumenicitatea) Bisericii*, Ortodoxia, an XXXIV (1982), nr. 7-9
- Gafton, Pr. Lucian, *Acte de autoritate imperială în sprijinul primatului papal în sec. IV-V*, *Studii Teologice*, an VII (1955), nr. 5-6, p. 324-336
- Găină, Dumitru I., *Sfinții Apostoli și episcopii*, *Studii Teologice*, an XIV (1962), nr. 9-10, p. 582-598
- Gregoriță, Georgică, *Autonomie et synodalité dans l'Eglise orthodoxe (les prescriptions des saints canons et les réalités ecclésiales actuelles)* în „*Studii Teologice*”, anul V (2009), nr.1
- Idem, *Autocefalia în Biserica Ortodoxă. Studiu canonic*, Autocefalia. Libertate și demnitate, Basilica 2010
- Goreanu, Protos. Dr. Veniamin, *Autocefalia în Biserica Ortodoxă. Considerații istorico-canonicе*, în „*Autocefalia. Libertate și demnitate*”, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București 2010, p. 50-82
- Gudea, Nicolae, *Despre existența la români a conștiinței unui creștinism inițial de rit roman și limbă latină*, Christiana Minora. Studii, articole și note în legătură cu creștinismul timpuriu din Dacia Romană, Dacia postromană și unele provincii vecine, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, p. 76-80
- Idem, *Descoperiri creștine timpurii (până la 313 p. Chr.) în provinciile romane din jurul Daciilor. Contribuții la istoria creștinismului timpuriu (preconstantinian)*, în Christiana Minora. Studii, articole și note în legătură cu creștinismul timpuriu din Dacia Romană, Dacia postromană și unele provincii vecine, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011
- Idem, *Creștinismul daco-roman. 2. Potirul de la Moigrad și problemele răspândirii creștinismului pe teritoriul fostelor provincii dacice în secolul IV (275-380 P. CHR)*, în Christiana Minora. Studii, articole și note în legătură cu creștinismul timpuriu din Dacia Romană, Dacia postromană și unele provincii vecine, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011
- Hrisostom al Atenei, *Titlul de arhiepiscop*, trad. Iorgu D. Ivan, Raze de lumină, an VIII (1936) nr. 1
- Ivan, Prof. Univ. Dr. Iorgu: *Hotărârile canonice ale Sinodului II ecumenic și aplicarea lor de-a lungul secolelor*, în *Biserica Ortodoxă Română*, XCVIII (1981), nr. 7-8, p. 822-866
- Idem, *Câțiva termeni canonici. Înțelesul și explicarea lor în dreptul bisericesc ortodox*, *Studii Teologice*, XLI (1989), nr. 4, p. 78-100.
- Idem, *Raporturile Bisericilor ortodoxe autocefale locale între ele și față de Patriarhia Ecumenică*, după canoane și istorie, Mitropolia Moldovei și Sucevei, an. XLIX, (1973), nr. 7-8, p. 465-478
- Idem, *Etnosu-neamul - temei divin și principiu fundamental canonic al autocefaliei bisericești*, „*Autocefalia. Libertate și demnitate*”, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București, 2010
- Idem, *Importanța principiilor fundamentale canonice de organizație și administrație, pentru unitatea Bisericii* în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*”, an XLV (1969), nr. 3-4, p.155-165
- Justinian, patriarhul României, *Valabilitatea actuală a canonului 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon*, Ortodoxia, an III (1951), nr. 2-3, p. 173-187.
- Laurent, V., *La Scythie Mineure fût-elle représentée au Concile de Chalcedoine?*, în *Études byzantines*, III (1945), p. 115-123

- Lazar, Iacob, *Împăratul Iustinian ca legislator bisericesc*, Biserica Ortodoxă Română, an LXV (1947) nr. 4-9 și 10-12, p. 213-328 și 277-301
- Manucu-Adameșteanu, Gh., *Tomis-Constantia-Constanța*, Pontica, an XL (2007), p. 299-328
- Munteanu, pr. Alexandru-Armand, *Arhiepiscopia Justiniana Prima și jurisdicția ei* în Studii Teologice, an. XIV (1962), nr. 7-8, p. 441-470
- Idem, *Exarhii în Biserica veche*, în Studii Teologice XIV (1962), nr. 9-10
- Păcurariu, pr. Prof. Dr. Mircea, *Începuturile vieții creștine pe teritoriul României de azi*, BOR, an CVIII (1990), nr. 3-4, p. 63-81
- Phidas, prof. Vlassios, *L'autorité du Primat et l'institution conciliaire durant la période des conciles oecuméniques*, „Episkepsis”, nr. 709 – 31.1.2010, p. 10-18
- Idem, *Le Primat et la conciliaritate de l'Eglise dans la tradition orthodoxe* „Episkepsis”, nr. 671 – 28.02.2007
- Pietri, Charles, *La géographie de l'Ilyricum ecclésiastique et ses relation avec l'Église de Rome (Ve-VIe siècles)* în Actes du colloque de Rome (12-14 mai 1982). Rome : École Française de Rome, 1984, p. 21-62, (publication de l'Ecole Française de Rome, vol 77)
- Plămădeală, Dr. Mitropolit: *Zece teze despre catolicitate și etnicitate*, în Studii Teologice XXXI (1979), nr. 1-2, p. 301-315
- Popescu, Prof. Dr. Emilian, *Creștinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea, în lumina noilor cercetări*, Mitropolia Banatului, anul XXXVII (1987), nr. 7-8.
- Idem, *Ierarhia eclezială pe teritoriul României. Creșterea și structura ei până în secolul al VII-lea*, în B.O.R., CVIII (1990), nr. 1-2
- Idem, *Începuturile îndepărtate ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române : Tomisul – Arhiepiscopie autocefală*, în vol. Autocefalia. Libertate și demnitate, Editura Basilica, București 2010
- Idem, *Contribution a la Geografic Historique de la Peninsule Balkani que aux V-VIII – e siecles de notre ere*, Dacia, an XIII (1969), p. 403-415
- Idem, *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV-VI*, Studii Teologice, an XXXII (1980), nr. 7-10, p. 590-605
- Idem, *Bizanțul și creștinarea Europei de sud-est și de est*, Studii Teologice XLII (1990), nr. 1
- Popescu, Prof. Teodor M., *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea ecumenic*, în Ortodoxia, an, III (1951), nr. 2-3, p. 188-294 și nr. 4-9
- Portaru, Marius, *„Patriarh” și „Patriarhie” în epoca Sinoadelor ecumenice*, în „Autocefalia. Libertate și demnitate”, Editura Basilica a Patriarhiei Române, București 2010, p. 216-443
- Pulpea, Diac. I., *Episcopul Valentinian de Tomis. Corespondența lui cu papa Vigilius în chestiunea „Celor trei capitale”*, Biserica Ortodoxă Română, an LXV (1947), nr. 4-9, p.
- Rămureanu, Pr. Prof. I Ioan, *Evenimentele istorice înainte și după Sinodul de la Calcedon*, Studii Teologice, an XXII (1970), nr. 3-4, p. 169- 211
- Idem, *Sfinți și martiri la Tomis-Constanța*, în B.O.R. XCII (1974), nr. 7-8, p. 975-1011
- Rus, Pr. Prof. Constantin, *Continuitatea și succesiunea apostolică. Studiu canonic*, în rev. AB., an XV, nr. 7-9/2004.
- Idem, *Importanța canoanelor Sinodului II ecumenic pentru organizarea și disciplina Bisericii, în Biserica Ortodoxă Română*, an CI, 1983, nr. 3-4

- Russu, Ioan I., *Originea împăratului Iustinian*, Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani, august 1940, București 1943, p. 776 – 784
- Stan, Pr. Prof. Liviu, , *Importanța canonică și juridică a Sinodului al IV-lea ecumenic*, în Ortodoxia, III (1951), nr. 2-3 și nr.4-9, p.441-450
- Idem: *Obârșia autocefaliei și autonomiei*, în Mitropolia Olteniei XXIII (1961), nr. 1-4
- Idem: *Autocefalia și autonomia în Ortodoxie*, în Mitropolia Olteniei XXIII (1961), nr. 5-6
- Idem: *Despre autocefalie*, în Ortodoxia VIII (1956), nr. 3, p. 369-396
- Idem, *Autocefalia și autonomia în Biserica Ortodoxă* în Mitropolia Moldovei și Sucevei, an XXXVIII (1962), nr. 7-8, p. 567-579
- Idem, *Împăratul Justinian. Sinodul V Ecumenic și papalitatea*, Studii Teologice, an V (1953), nr. 5-6, p. 347-364
- Stănculescu, F., *Arhiepiscopii în „Studii Teologice”*, an XIV (1962), nr. 9-10, p.598-617
- Șerbănescu, Pr. Prof. Dr. Nicolae, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența Episcopiei Tomisului*, Biserica Ortodoxă Română, 1969, p. 966-1026
- Idem, *Pătrunderea și dezvoltarea creștinismului în Schythia-Minor*, în vol. De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină, Ed. a II-a, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, Galați 1979
- Șesan, Pr. Prof. Dr. Milan, *Iliricul între Roma și Bizanț*, Mitropolia Ardealului, an 1960, nr. 3-4, p. 202-224
- Ștefan, Dr. Doc. Gh., *Justiniana Prima și stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea*, Drobeta, 1974, p. 65-69
- Teodorescu, Pr. Drd. Flor, *Episcopii eparhioți în Biserica veche* în Mitropolia Moldovei și Sucevei, an XLIV (1968), nr. 7-8, p. 373-387